

Sheila C. Dow

EKONOMSKA METODOLOGIJA

ISTRAŽIVANJE

Prevela

Mirjana Paić Jurinić

Stručna redakтура i pogovor
Vladimir Čavrak

Politička kultura
nakladno-istraživački zavod

Zagreb, 2005.

2. KAMO IDE EKONOMIJA?

2.1 Uvod

Ekonomija ima dugu povijest. U njezinu suvremenom obliku možemo je prepoznati u radu Adama Smitha u Škotskoj i Francoisa Quesnaya u Francuskoj u osamnaestom stoljeću, premda ima i mnogo ranijih preteča.¹ Pa zašto se temeljnim pitanjima moramo baviti sada? Valjda su već odavno riješena.

Činjenica je da se ekonomija, premda ekonomisti ponekad misle da su pitanja gotovo riješena, stalno mijenja, da postavlja nova pitanja. Kratak pogled na udžbenike kroz desetljeća pokazuje kako su se s godinama postavljala drugačija pitanja i upotrebljavali drugačiji alati da se na njih odgovori. Netko bi mogao reći da je to jednostavno stvar napretka. Ako je tako, na kojim principima ekonomija napreduje, i prema kojima se ocjenjuje da napreduje? Kao aktivni ekonomisti, znamo li svi mi što nam je činiti kako bismo tom napretku pridonijeli? Koji su kriteriji za mjerenje napretka? Idemo li na to što "funkcionira", što to znači? I slažemo li se svi što funkcionira a što ne? Previše je tu pitanja da bismo neminovni napredak mogli uzeti kao samorazumljiv.

Dakle, ako smo otvoreni za mogućnost promjene koju se ne mora nužno uzimati kao napredak, kao i za promjene koje se događaju iz razloga koji nisu vezani za napredak (bez obzira na kriterije), tada je to razlog više da razmotrimo što potiče zbivanja u ekonomiji i kako svi možemo pomoći da ih pogurnemo u pravome smjeru. Prema tome, ovo poglavlje razmatra sile koje leže iza promjene u ekonomiji i pitanja koja iz tog procesa iskravaju. Kao u 1. poglavlju, skrenut ćemo pozornost na pitanja sadržana u disciplini i ona koja nastaju izvan te discipline.

2.2 Zašto se ekonomija stalno mijenja?

2.2.1 Nastojanja da se popravi postojeće teorije

Sila koja potiče promjenu i koja je najočitija iz tekstova i udžbenika jesu, smatra se, nedostaci postojećih teorija. Na primjer, hipoteza racionalnih očekivanja razvijena je jer se smatralo da tada vladajući pristup adaptivnih očekivanja nije u skladu s pretpostavkom o racionalnom ponašanju pojedinaca. Zašto bi pojedinci koji su racionalni dosljedno grijehili?

McCallum misli da hipoteza racionalnih očekivanja:

¹
Vidi npr. Gordon (1991) i Price (1997).

ima jednu jaku stranu, naime, slabost svojih konkurenata. To jest, svaka alternativna hipoteza očekivanja eksplicitno ili implicitno pretpostavlja postojanje nekog određenog obrasca *sustavne* pogreške u očekivanjima. Ta je implikacija neprivlačna, međutim, zato jer su pogreške u očekivanjima skupe. Stoga su promišljeni akteri potaknuti odstraniti sve sustavne komponente. (McCallum, 1980: 718; istaknuto u izvorniku)

McCallum je imao pravo, ali pravo u okviru racionalnih očekivanja. Kada se racionalnost definira na određen način – u ovom slučaju kao optimizirajuće ponašanje na osnovi cjelovitih informacija (uključujući informacije o strukturnom modelu) – tada će pojedinci prepoznati strukturnu pogrešku kao takvu i prema tome bit će iracionalni. No, nije to jedina moguća definicija racionalnosti. Obrana pristupa adaptivnih očekivanja bila je da će se pojedinci tek postupno prilagođavati novim informacijama zbog nedovoljnih informacija o uzročnom mehanizmu koji leži u temelju (vidi, na primjer, Laidler, 1981). Drugim riječima, ono što se doživljava kao poboljšanje teorije ovisi u tom slučaju o novom značenju danom ključnom pojmu, racionalnosti. U znanstvenoj je misli normalno da se izrazi s vremenom mijenjaju. Weintraub (1998), na primjer, objašnjava kako su se značenja promijenila u matematičari. Ali, osim ako možemo dokazati da je promjena značenja uvijek poboljšanje prema nekom kriteriju, ustanovljavanje pomaka u ekonomiji općenito postaje vrlo zamršeno.

Zapravo, nova teoretska zbivanja ekonomisti obično predstavljaju tako da ustanovljuju nedostatke u onome što postoji i pokazuju kakvo poboljšanje donosi nova teorija. Slično tome, može se pokazati da postojeća teorija nije u skladu s dokazima. Na primjer, Lucas (1990) ističe da bi standardni neoklasični modeli rasta i trgovine implicirali da je granični proizvod kapitala u zemljama u razvoju bio znatno veći nego u razvijenim zemljama. Zašto onda nema stalnih tokova kapitala iz bogatih zemalja prema siromašnim zemljama? Njegov je članak dobra studija slučaja o tome kako se naslijeđena teorija može izmijeniti tako da uključi moguća objašnjenja za očitu anomaliju, primjerice, zamjenjivanje savršene konkurencije nesavršenom konkurencijom. Zaključuje da bi žarište razvojne politike trebalo biti nešto posve drugačije – ljudski kapital. I doista, nova je teorija rasta učinila upravo to.

Drugi način popravljivanja teorije može biti promjena načina na koji se formuliraju pretpostavke kako bi bile realističnije. Tako je u makroekonomiji teorija nesavršene konkurencije uvelike zamijenila teoriju temeljenu na pretpostavci savršene konkurencije. To se područje razvilo više zbog problema na makroekonomskoj razini (poput tvrdokorne nezaposlenosti) nego zbog realističnog pristupa mikroekonomiji. No da bi se našla objašnjenja odlučeno je usredotočiti se na mikrotemelje i razmotriti različite formulacije na toj razini:

Makroekonomija bi se trebala zasnivati na mikroekonomskim načelima... mikrotemelji iz kojih se izvodi ukupno ponašanje često se mogu izravno provjeravati. Odbacivanje mikrohipoteza trebalo bi biti dovoljno da se posumnja u valjanost izvedene makroteorije. (Greenwald i Stiglitz, 1993: 24)

Zanimljivo je da je većina te literature teoretska ili da se za empirijsku provjeru služi tehnikama simulacije, a ne iznošenjem dokaza za veću realističnost pretpostavke o nesavršenoj konkurenciji. Čini se kako se pretpostavlja da je nesavršena konkurencija općenito prihvaćen opis stvarnosti, obično bez eksplicitnog pozivanja na dokaze na tržišnoj strukturi. Backhouse (u tisku) sugerira da su uopćene izjave o prirodi gospodarstva zapravo značajka udžbenikâ, bez mnogo pozivanja na empirijske podatke. To je suprotno nekim drugim područjima u kojima se realističnost pretpostavki dovodi u pitanje protudokazima. Eksperimentalna ekonomija, na primjer, nastoji empirijski provjeriti jesu li pojedinci doista racionalni u onom smislu u kojem to pretpostavljamo u konceptu racionalnog ekonomskog čovjeka.²

2.2.2 Tehnička promjena

Iako su nastojanja da se postojeće teorije poprave unutarnje ishodište promjene u ekonomiji na crti napretka, također su mogući izvanjski poticaji. Najočitiiji od njih je napredak informacijske tehnologije i s njim povezan pomak u području prikupljanja podataka i analize. Na primjer, suvremena je makroekonomija oblikovana na temelju nove sposobnosti, od 1940-ih godina, da barata sve većim brojem podataka koji su postajali dostupni. Sama je ekonometrija doživjela dramatične promjene kao rezultat sve veće pristupačnosti i lakoće manipuliranja statističkim paketima. Možda će se stariji čitatelji sjetiti analize regresije koja se služi logaritamskim tablicama. Nije to bilo mnogo godina prije sadašnje situacije, u kojoj se visoko sofisticirani paketi mogu upotrebljavati uz minimalno osposobljavanje.³

Načini na koje se popravljaju tehničko umijeće ekonomista i sami se mogu shvatiti kao konkurentsko ponašanje unutar ekonomije. Tako je Harry Johnson (1971), na primjer, tvrdio kako su se mlađi ekonomisti, koji su nedavno završili poslijediplomske studije, navikli na primjenu novih matematičkih tehnika koje mnogi od starijih ne shvaćaju; te tehnike dalje primjenjuju kako bi napredovali u karijeri.

Robert Lucas (1980: 701) osvrnuo se upravo na ulogu tehničkih pomaka u analizi očekivanja od Keynesova doba; kao primjere navodi mišljenje da bismo "gospodarstvo mogli opisati kao stohastički sustav diferencijalnih jednadžbi, kojeg bi se parametri mogli procijeniti iz niza realnog vremena" i tehničku sposobnost izgradnje "matematički eksplicitne teorije općeg ekvilibrija". Stoga prikazuje razliku između Keynesove teorije očekivanja, razvijene u 1930-ima, i vlastite, za koju kaže da je nastala prvenstveno zahvaljujući tehnološkom razvoju:

Sretan je bio stjecaj povijesnih okolnosti da ... su se dogodili tehnički pomaci u statističkoj i ekonomskoj teoriji, koji su "keynesovsku ekonomiju" pretvorili u

2

Vidi npr. Loomes (1999) i članke koji slijede.

3

Vidi Morganov (1990) prikaz razvoja u ekonometriji.

nešto vrlo različito, i kudikamo plodonosnije, od bilo čega što je sam Keynes predvidio. (ibid.)

Obratite pozornost na to da Lucas upotrebljava pojam napretka kao "plodonosnog". To je nešto što moramo pomljljivije razmotriti u onome što slijedi.⁴

2.2.3 Promjenjivo političko okruženje

Do sada smo razmotrili sile promjene koje su sadržane u disciplini. To su možda one kojih smo najsvjesniji u svakodnevnom poslu akademskog bavljenja ekonomijom. No za one koji se ekonomijom praktično bave, i za akademske ekonomiste dugoročno, izvanjske sile promjene mogu izazvati mnogo dramatičnije promjene u disciplini.

Jedan važan izvanjski poticaj za promjenu u ekonomiji jesu nova pitanja što ih postavlja promjenjivo političko okruženje. Na primjer, ekološki problemi sada su važni onako kako se prije pedeset godina teško moglo zamisliti. Ekonomisti su godinama pretpostavljali da postoji dana količina većine resursa, a sada se moraju baviti problemima što ih postavlja realna mogućnost iscrpljenja resursa.⁵ Jedna od starih zagonetki za ekonomiste bio je paradoks s vodom i dijamantima: zašto je cijena dijamanta tako visoka kada je potreba za njima tako mala, dok voda, iako je za život bitna, ima tako nisku cijenu? Odgovor se našao u razlikovanju između potpune korisnosti izvedene iz vode (upotrebna vrijednost) i njezine granične korisnosti (razmjenska vrijednost). Smatralo se kako je ponuda vode tako velika, da je trošak proizvodnje minimalan. No, sada smo sve svjesniji da je ponuda vode na određenim mjestima, a naročito ponuda vode koju se smije piti, ograničena. Ta se svijest odražava, primjerice, u činjenici da sada u Ujedinjenom Kraljevstvu plaćamo porez na vodu. Određivanje cijene ili prikriveno određivanje cijene – upotreba modela kako bi se procijenilo koja bi bila tržišna cijena – resursa, te pitanja upravljanja resursima općenito, izazvali su u ekonomiji veliku aktivnost (vidi, na primjer, Hanley, Shogren i White, 1997). Golema literatura o pitanju vrijednosti zapravo dobro ilustrira prostor za različita razumijevanja ekonomskih pitanja (Swale, 1993).

Isto tako, europska je integracija potaknula jedno živo područje za ekonomsko istraživanje. Veći dio ekonomije odnosi se na nacionalnu državu. Kada donosimo sudove u pogledu socijalne države, mislimo na socijalni sustav nacionalnog društva. No, mijenjanje političkih granica znači da to nacionalno shvaćanje društva možda više nije relevantno. Za Europsku uniju (EU), blagostanje se odnosi na blagostanje Europe kao cjeline, a nacionalni elementi izraženi su u obliku pitanja raspodjele, upravo kao regionalna pitanja unutar bilo koje zemlje. Nadalje, dinamička priroda rušenja zapreka između tržišta znači da će se dogoditi strukturna promjena. Zaista, strukturna se promjena traži kao uvjet ulaska u eu-

4

Lucasovo mišljenje da je Keynesova teorija s promjenama postala plodonosnija doživjela je kritike; vidi npr. Lawson (1995).

5

Taj je problem dobio na važnosti u novije doba, kada je OPEC u 1970-ima odlučio podići cijene nafte.

ropsku monetarnu uniju (EMU), naime da gospodarstva konvergiraju, dok se makroekonomija prije temeljila na pretpostavci stabilne gospodarske strukture. Rezultat je golema količina nove literature.⁶

Za to političko ishodište promjene u ekonomiji može se reći i da pridonosi napretku jer proširuje opseg predmeta, pokrivajući raznolikija pitanja.

2.2.4 Promjena u samom gospodarstvu

Moglo bi se reći da je promjena u samom gospodarstvu sadržana u dosadašnjem izlaganju. Ako teorije ne uspijevaju predvidjeti ili dobro objasniti što se novo događa u gospodarstvu, to je poticaj za popravljavanje teorije. Slično tome, upravo promjena u samom gospodarstvu donosi kako tehničku promjenu tako i političku promjenu o kojoj smo upravo govorili. Ali, kako ćemo vidjeti u sljedećem odjeljku, kad se usredotočimo na promjenu u gospodarstvu kao takvom, iskrsavaju još neka zanimljiva pitanja.

Moguće je da se gospodarstva, umjesto da se grčevito mijenjaju zbog egzogenih šokova, mijenjaju kao dio normalnog tijeka stvari. Na takvo mišljenje upućuje razmatranje pozadine razvoja moderne ekonomije od osamnaestoga stoljeća (vidi, na primjer, Deane, 1978). Gledajući razvoj ekonomije u širim potezima, klasičnu ekonomiju kasnoga osamnaestog do kasnoga devetnaestog stoljeća možemo shvatiti kao proizvod promjena koje su donijeli i potaknuli industrijska revolucija i društveni prevrat koji je uslijedio. Ekonomska teorija usredotočila se stoga na gospodarski rast i distribuciju plodova toga rasta. No onda se, u razdoblju marginalističke revolucije potkraj devetnaestoga stoljeća, pozornost okrenula na funkcioniranje tržišta, dalje od proizvodnje, i na ekonomsku funkciju (ponuđači radne snage, potrošači, ulagači štednje) a ne na društvenu klasu. Velika kriza u 1930-ima pomaknula je to žarište na nezaposlenost, njegove uzroke i načine rješavanja, dok je stagnacija 1970-ih žarište pomaknula na uzroke i načine borbe protiv inflacije. Uz to, skretanje politike u 1980-ima udesno ohrabrilо je ekonomiste da svoja istraživanja usmjere na tržišne probleme, a ne na vladinu intervenciju poslijeratnih godina.

U predmetu kojim se bavimo možemo ustanoviti i neke konkretnije promjene. Uzmemo li, primjerice, monetarnu politiku, monetarne su vlasti u prošlosti (recimo, u Ujedinjenom Kraljevstvu) i u nekim gospodarstvima (kao u Čileu u 1970-ima) doista imale neke uspjehe u izravnom utjecaju na ponudu novca. No, danas se općenito priznaje da kontrola ponude novca nije ostvariva u suvremenim bankovnim sustavima; monetarne vlasti moraju svoj utjecaj vršiti na neizravnije načine. Ranije standardna makroekonomska pretpostavka egzogene ponude novca, pod kontrolom monetarnih vlasti, više ne odražava stvarnost.⁷ Stoga velik dio novijih teorija smatra da je ponuda novca endogena, kao u, primjerice, suvremenoj

⁶ Vidi European Commission (1990) za sveobuhvatan prikaz istraživanja o monetarnoj integraciji u Europi.

⁷ Vidi Moore (1988) za iscrpan prikaz tog argumenta primijenjenog na SAD.

cikličkoj teoriji prometa nekretninama (kao u Kydlanda i Prescottta, 1990, na primjer).

Nadalje, struktura gospodarstva počiva na određenoj strukturi institucija (tvrtke, javna tijela itd.) i uobičajenom ponašanju (povjerenje u tržišne odnose, formiranje očekivanja, oslanjanje na prešutno znanje i tako dalje). Tako je znatan dio ponašanja pretvoren u naviku ili rutinu konvencijom (vidi Hodgson, 1988: pogl. 6). I te strukture i konvencije podliježu promjenama i različite su u različitim gospodarstvima. Tu činjenicu istaknula su istraživanja o europskoj integraciji, koja zahtijeva postavljanje različitih nacionalnih gospodarskih struktura u jedinstven teoretski okvir (vidi, na primjer, Chick, 1998; Chick i Dow, 1997).

Situaciju dodatno komplicira činjenica da su neke institucionalne promjene i same proizvod ekonomske teorije. Na primjer, politika prema kojoj središnje banke postaju neovisne o vladi i zadužene su za obuzdavanje inflacije opravdava se teoretskim okvirom prema kojem su monetarne varijable odvojene od realnih varijabli (osim možda kratkoročno), to jest, novac je u pogledu outputa i zapošljavanja neutralan. Središnja banka bavi se monetarnim varijablama i općom razinom cijena, dok se vlada brine za realne varijable, i jedna na drugu ne utječu mnogo. Slično tome, europska monetarna unija zamišljena je na osnovi teorije optimalnog valutnog područja, koja određuje uvjete za funkcioniranje područja jedinstvene valute. Jedinstveno tržište, fiskalno usklađivanje, kriteriji konvergencije i tako dalje, sve je to zamišljeno da stvori te uvjete. Prema tome, uspjeh institucionalnog ustroja uvelike ovisi o tome koliko je dobro teoretsko opravdanje.

Ekonomska je teorija tek jedna sila institucionalne promjene. Općenitije, promjena u predmetu ekonomije nastaje zbog toga što se ekonomija bavi ljudskim bićima koja funkcioniraju unutar društvenog sustava. Iako prirodne znanosti nisu imune na kontekst, u prirodi naših predmeta postoji jedna temeljna razlika. Komet u doba Adama Smitha u biti je jednak kao komet u naše doba, no za poduzeće se to ne može reći.⁸ Također, premda nema sumnje da u ljudskoj prirodi postoje neke konstante, očito se ponašamo drugačije, unutar drugačijih institucionalnih struktura i s drugačijim znanjem u usporedbi s ljudima iz doba Adama Smitha. Želi li se teorija baviti tom promjenjivom zbiljom, onda bi se neizbježno i sama teorija trebala stalno mijenjati. Ekonomija je u tim pogledima kudikamo izazovnije od prirodnih znanosti. Zaista, Max Planck je navodno razmišljao o tome da specijalizira ekonomiju, no onda se okrenuo fizici kao manje teškom predmetu.

S obzirom na to najtemeljnije ishodište promjene u ekonomiji, dakle, dovedeni smo do mišljenja da će se, onako kako se gospodarstvo neminovno mijenja, mijenjati i ekonomija. Međutim, ako se referentna točka (gospodarstvo) nastavi mijenjati, postaje mnogo teže ne samo iznositi kategoričke tvrdnje o gospodarstvu, nego i kategoričke tvrdnje o napretku u ekonomiji. Možda se možemo nadati samo tome da ćemo razmatrati koliko dobro ekonomska teorija prati promjenu u

8

Kontekst kometa, i kako se komete razumije, naravno, s vremenom se mijenja; no, komet se ne može mijenjati onako kao poduzeće.

predmetu svojeg proučavanja. U sljedećim dvama odlomcima razmatramo to i neka druga važna pitanja za ekonomiste, koja su nabačena time što smo u središte pozornosti stavili snage promjene.

2.3 Problemi za ekonomiste

2.3.1 Što se misli pod napretkom?

Ekonomisti su vrlo uvjerljivi kad u udžbenicima i člancima tvrde da njihov predmet napreduje. Ispravljanje logičke pogreške, ublažavanje neke pretpostavke, uvažavanje novih dokaza – to sigurno moraju biti pomaci naprijed u odnosu na ono što je bilo prije. Time se ekonomska istraživanja bave iz dana u dan, i prirodno je da mislimo kako pri tome širimo ekonomsko znanje. S obzirom na to, čini se da i nemamo o čemu raspravljati.

No budući da smo ekonomisti, blizak nam je koncept ustupaka. Iako ćemo rado prihvatiti da svako ekonomsko istraživanje obogaćuje znanje, teško je dokazati da svako istraživanje daje znanju jednak doprinos. Za bilo kojeg ekonomista u bilo koje vrijeme, izvođenje implikacija ublažavanja jedne tvrdnje znači ustupak u odnosu na izvođenje implikacija ublažavanja druge tvrdnje. Jedna metoda analize primjenjuje se na račun upotrebe alternativne metode. Općenitije, upotrebljavanje jednog teoretskog okvira znači da ne upotrebljavamo drugi teoretski okvir. Kako se, s obzirom na naše ograničene istraživačke resurse, odlučujemo za najproduktivniji način istraživanja?

Činjenica je da se mišljenja o tome razilaze. Neki ekonomisti odabiru jedan okvir i razrađuju ga u jednome smjeru (poput uvođenja korisnosti budućih naraštaja u model savršene konkurencije), dok će drugi donijeti drugačije odluke (poput uvođenja više diferencijacije u skupovima podataka u model nesavršene konkurencije). Tko ima pravo? Možemo li uopće postići konsenzus u odgovoru na to pitanje? Ako ne, je li primjereno da svaki ekonomist donosi svoje individualne odluke? Ako jest, na kojoj se osnovi te odluke donose?

2.3.2 Je li tehnička promjena neutralna?

Jedno ishodište promjene koje smo gore spomenuli bila je tehnička promjena. Neupitno je da se ekonomija znatno pomaknula u smjeru matematizacije.⁹ Backhouse (1998a), na primjer, govori o povećanoj učestalosti algebre u dvama vodećim ekonomskim časopisima, *American Economic Review* i *Economic Journal*, s 10 posto u 1930. na 75 posto u 1980. Ta je vrsta promjene drugačija od promjene o kojoj smo gore govorili, jer se više odnosi na način na koji se analiza provodi nego na, primjerice, određene tvrdnje o ekonomskom ponašanju.

Često se tvrdi kako matematizacija pomaže napretku u ekonomiji jer olakšava uočavanje logičkih pogrešaka i bolje objašnjava koliko se prošla teorija može pop-

⁹

Nekoliko je autora dalo dokaze za takvu izjavu; vidi na primjer Grubel i Boland (1986), Mirowski (1991), McCloskey (1994) i Backhouse (1998a).

raviti uvođenjem novih varijabli, mijenjanjem pretpostavki i tako dalje. No, može se dokazivati i to da matematizacija zapravo mijenja sadržaj teorije. Kako smo gore primijetili, Lucas je tvrdio da je hipoteza racionalnih očekivanja bila korak dalje od Keynesove teorije očekivanja; ta je teorija počela funkcionirati kada su joj pomogle kvantitativne tehnike koje u Keynesovo doba nisu postojale. Ali, Keynesova je teorija bitno počivala na razumijevanju neizvjesnosti kao nemjerljiva rizika. Keynes je mislio da je prostor za primjenu distribucija učestalosti za mjerenje rizika vrlo ograničen zbog važnosti one vrste promjena u gospodarstvu o kojima smo upravo govorili. Stoga se očekivanja općenito vezuju uz neizvjesnost, to jest, različite stupnjeve uvjerenosti. Uvođenjem Keynesove teorije neizvjesnosti u teoriju mjerljiva rizika, promijenio se sadržaj teorije. Matematiziranje Keynesove teorije nije bilo neutralno. Na temelju čega, dakle, odlučujemo koja je bolja? Lucas je dokazivao da je njegova teorija bolja zato jer je operativna, to jest, može se izraziti u potpunom matematičkom sustavu. Ali i pristaša Keynesove škole tvrdio bi da je Keynesova teorija bolja jer je uključila neizvjesnost. Tko ima pravo? Možemo li na to pitanje uopće odgovoriti?

2.3.3 Kako postupamo s promjenjivim predmetom proučavanja?

Činjenica da se predmet proučavanja stalno mijenja, komplicira stvari. Ona otvara mogućnost da su neke teorije u nekim kontekstima možda bolje od drugih, bez obzira na to što odlučimo razumjeti kao "bolje". Ako je tako, tada povijest ekonomske misli poprima novo svjetlo. Ako ekonomija nužno napreduje, tada je uloga povijesti misli ocrtati taj napredak. To je u čisto povijesnom interesu. No ako se teorija mijenja s promjenom gospodarstva, tada prošla teorija pruža uvide u to kakva bi teorija mogla najbolje odgovarati određenim kontekstima. Tako je, primjerice, teorija monetarne politike koja je pretpostavljala snažan utjecaj središnje banke na ponudu novca bila razvijena u vrijeme kada je to bila razumna pretpostavka. Teorija se promijenila, jer se promijenio prostor za utjecaj središnje banke. No, suvremeni bankarski sustavi na različitim su razvojnim stupnjevima u različitim gospodarstvima. Stoga bi ipak moglo biti primjereno za neka gospodarstva upotrebljavati stariju teoriju monetarne politike, a za druga teoriju endogene ponude novca. Takva je mogućnost potencijalno vrlo važna kada se razmatraju, na primjer, paketi mjera Međunarodnoga monetarnog fonda (MMF) za dužnička gospodarstva, ili pak jednaka primjena europske monetarne politike na vrlo različite nacionalne bankarske sustave.

Gospodarstvo koje se mijenja postavlja također probleme za sadržaj teorije. Može li se gospodarstvo u kratkom roku smatrati stabilnom strukturom, ili bi sama teorija trebala uključiti sklonost promjenjivoj strukturi? Bi li financijska tržišta trebalo uzimati kao inače uravnotežena, a nestabilna samo u abnormalnim razdobljima, što bi zahtijevalo dva skupa teorija? Kako bi trebalo opisati ekonomske aktere i njihovo ponašanje: ponašamo li se mi kao pojedinci, ili kolektivno, kao da je naše ekonomsko okruženje stabilno, zbog čega je naše ponašanje predvidljivije? Koliko se često samo naše ponašanje mijenja i postaje nepredvidljivije? Kako se ponašamo kada naše ekonomsko okruženje postane nestabilno?

5. OBUHVAT I SVRHA EKONOMIJE

5.1 Uvod

Do sada smo skretali pozornost na niz važnih pitanja u ekonomiji, koja se odnose na to što ekonomija jest (treba li pokrivati, na primjer, obiteljske odnose?), što se opravdano nadamo postići u ekonomiji (možemo li upotrijebiti empirijsku provjeru kako bismo odlučili koje su teorije najbolje?), kako bismo trebali razvijati teoriju i tako dalje. Ta pitanja nemaju gotove odgovore, jer ekonomija se bavi složenim predmetom. Kao svaka društvena znanost, ekonomija se bavi kreativnim pojedincima (obdarenim osjećajima kao i razumom) i društvenim sustavima (koji su složeni i koji se s vremenom mijenjaju). Ekonomisti se dugo bore s tim pitanjima u području koje danas nazivamo metodologijom.

Metodologija se odnosi na način na koji se bavimo ekonomijom, na to kako gradimo znanje o gospodarstvu i kakav je status toga znanja. I metodologija se s godinama mijenjala. Ona se ne zasniva na nepromjenjivom skupu ideja; stoga je stvar za diskusiju i pitanje kako graditi metodologijsko znanje. U sljedećim poglavljima istraživat ćemo taj teritorij.

Počinjemo razmatranjem o tome što literatura o metodologiji ima reći o određivanju predmeta ekonomije, te čemu težimo kada gradimo znanje o njemu. Počnemo li s općenitom izjavom, da je glavni cilj ekonomije baviti se ekonomskim problemima realnoga svijeta, onda bi jedna od zadaća metodologije bilo ocjenjivati teorije prema tome kako dobro taj cilj postižu. Stoga taj općeniti kriterij treba konkretizirati; kako prepoznamo sposobnost teorije da rješava probleme realnoga svijeta?

Pristup metodologiji koji potječe iz kasnoga devetnaestog stoljeća i koji i danas neki zastupaju sastoji se u tome što bi ekonomija *trebala* činiti, ili da bi barem trebala iznositi sudove o tome kako to čini. Razmatrajući pojam napretka, Backhouse (2000) kaže da bi značajke savršene teorije bile logička dosljednost, sukladnost s dokazima i prediktivni uspjeh. Kako ističe, budući da taj standard ne može dostići nijedna teorija, postavlja se pitanje kako prosuđivati koliko su različite teorije manjkave. Vidjet ćemo da su se vodile velike polemike o tome što je važno u pojedinim kriterijima – na primjer, je li važnije da središnja banka može predvidjeti inflaciju ili da njezina teorija inflacije bude posve logički *dosljedna*? U 6. poglavlju istražujemo način na koji se diskusija razvila unutar tog pristupa.

Taj je pristup metodologiji upao u poteškoće ne samo zato jer je bilo teško složiti se kako procijeniti težinu kriterija, nego i zato jer se svaki kriterij pokazao prijepornim. Stoga se žarište interesa u području metodologije premjestilo na deskriptivne prikaze onoga što ekonomija zapravo čini, uključujući opis kriterija koje

ekonomisti doista primjenjuju pri usmjeravanju prakse (bez obzira na to čine li to izrijeckom). Raspravu o tim deskriptivnijim strujama u suvremenoj metodologiji odgađamo za 7. poglavlje. No element prosudbene metodologije nije nestao i ponovno je oživjela polemika o tome kako rasprava o metodologiji može baciti svjetlo na to kako primijeniti općeniti kriterij sposobnosti rješavanja problema realnog svijeta. Taj je cilj tema 8. poglavlja, gdje ispitujemo najnoviju literaturu.

No, kao način uvođenja u svu tu literaturu, bavimo se prvim, osnovnim pitanjima o tome o čemu se u ekonomiji radi i zašto. Drugim riječima, kojom se vrstom pitanja realnog svijeta bavi ekonomija i što to znači rješavati ih? Kakvo mjesto daje ekonomiji u odnosu na druge predmete, naročito prirodne znanosti? Ili, drugačije rečeno, ako bismo trebali napisati što je poslanje ekonomije, kakvo bi ono bilo?

5.2 Narav i obuhvat ekonomije

5.2.1 Definicije

Većina uvodnih udžbenika definira obuhvat ekonomije s obzirom na oskudnost. Ekonomska su pitanja ona koja se bave problemom pokušaja da se zadovolje potrebe u kontekstu ograničenih resursa. U devetnaestom stoljeću, na primjer, kada je većina stanovništva živjela na razini pukog opstanka, smatralo se da se ekonomija odnosi na materijalnu stranu života. Nakon što je Marshall napisao svoje *Principles*, objavljene prvi put 1890., sa sljedećom definicijom:

Ekonomija je proučavanje čovječanstva u svakodnevnom životu; ona istražuje onaj dio individualnog i društvenog djelovanja koji je najtješnje povezan s postignućem i upotrebom materijalnih preduvjeta blagostanja. (Marshall, 1920 [1961]: 1)

Bio je to sažetak bavljenja bogatstvom u studiji iz 1890. *Obuhvat i metoda političke ekonomije* koju je napisao John Neville Keynes (otac Johna Maynarda Keynesa). Keynesova studija bila je napisana u vrijeme u kojemu je ekonomija u Britaniji postajala zasebna disciplina, s vlastitim odsjekom koji je Marshall osnovao na Cambridgeu. Do tada se ekonomija podučavala kao primjena drugih znanosti, poput filozofije morala. Dugo prije toga u ekonomiji se vodila eksplicitna metodologijska rasprava, rasprava o tome kako bi trebalo istraživati u ekonomiji. No za javnu sliku ekonomije na prijelazu prošloga stoljeća bilo je naročito važno izrijeckom reći čime se ta nova disciplina bavi i kako provodi svoja istraživanja.

Lionel Robbins (1932) istaknuo je da to razumijevanje ekonomije kao discipline koja se bavi *materijalnim* blagostanjem ne odražava raspon problema kojima se ekonomisti zapravo bave. Oni koji žive iznad razine preživljavanja mogu imati neki izbor između rada i dokolice, na primjer. Kako rastu razine prihoda, uslužni sektor dobiva na važnosti i u proizvodnji i u razmjeni. Izbor u korist rada a ne dokolice, odlaska u kino a ne kupnje odjeće, ili rada na mjestu umjetnika a ne rudara, sve to uključuje nematerijalno blagostanje kao i materijalno blagostanje. Stoga je Robbins rekao da dobra definicija ekonomije ne bi razlikovala između materi-

jalnog i nematerijalnog, nego bi se umjesto toga usredotočila na oskudnost resursa koji su na raspolaganju za zadovoljenje *bilo koje* vrste potreba:

Ekonomija je znanost koja proučava ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i oskudnih sredstava koja imaju alternativne upotrebe. (Robbins, 1932: 16).

Na primjer, odluka neke žene da bude kućanica predmet je za ekonomiju jer je trošak plaća koja bi inače bila zarađena, manje usluge koje se pružaju kod kuće. Jednako tako, ponuda čistoga zraka nije bila predmet za ekonomiju kada se smatralo da su ti resursi ograničeni (ne oskudni); no sada, kada moramo oskudnim reursima omogućiti čist zrak i vodu, to je postao predmet ekonomije.

Robbinsova definicija usmjerava pozornost na alokaciju oskudnih resursa ne nužno, ali prvenstveno, sredstvima tržišne razmjene. To je odražavalo pomak žarišta ekonomije s bavljenja rastom, koje je dominiralo klasičnim razdobljem oko Industrijske revolucije (do kasnog devetnaestog stoljeća) na bavljenje tržištima nakon toga. Tako smo vidjeli da se razumijevanje onoga što su ekonomska pitanja promijenilo jer se promijenilo ekonomsko okruženje. Razumijevanje ekonomije u okviru oskudnosti sada se najčešće sreće.

Vrijedi razmisliti o tome koliko je ta definicija obuhvatna za suvremenu ekonomiju. Koncept oskudnosti nastaje iz danih resursa i danih preferencija. Međutim, uopće nije jasno da je oskudnost ključni pojam u okolnostima u kojima resursi i preferencije *nisu* dani (na primjer, tamo gdje gospodarstva proživljavaju strukturne promjene tijekom razvojnog procesa) ili kada postoji prekomjerna ponuda nekog resursa (poput radne snage, u okolnostima nedobrovoljne nezaposlenosti). Robbins je htio da njegova definicija bude općenitija od alternativa i Becker je to stajalište preuzeo primjenjujući Robbinsovu koncepciju ekonomije na ono za što se prije smatralo da je izvan ekonomije, kao što je obiteljsko ponašanje o kojemu smo govorili u 3. poglavlju. Ono što je u tome sadržano više je stvar metode nego predmeta:

Ono što razlikuje ekonomiju kao disciplinu od drugih disciplina u društvenim znanostima nije predmet nego pristup. (Becker, 1976: 5).

Odlučimo li prihvatiti definiciju ekonomije u smislu pristupa, primjerice tako da izaberemo Robbinsovu definiciju, onda moramo prihvatiti da ona može isključiti proučavanje nekog predmeta, poput ekonomskog razvoja ili nedobrovoljne nezaposlenosti. Naša definicija ekonomije mogla bi biti vrlo općenita umjesto da se vezuje za predmet, ali tako da dopušta spektar metoda. Ako je naša svrha pri proučavanju ekonomije baviti se realnim ekonomskim problemima, tada su moguće neke posebne opasnosti u odvajanju teorije od predmeta (vidi Coase, 1988: pogl. 1). Zapravo, različite pristupe ekonomiji povezuje nešto, a to je da se svi bave nekim ili svim problemima proizvodnje, potrošnje, raspodjele (prihoda ili bogatstva) i razmjene (uključujući netržišnu razmjenu, kao unutar obitelji ili poduzeća). Tu je definiciju zagovarao Boulding (1991: 33).

Stara četiri elementa ekonomske alkemije – proizvodnja, potrošnja, raspodjela i razmjena – i dalje imaju nekakvoga smisla, premda se svaki element sastoji od četiri vrlo različita dijela.

Zadržimo se onda na tome kao onome što određuje obuhvat ekonomije. Ustanovit ćemo osobito da ta definicija ima tu prednost da obuhvaća spektar pristupa koje primjenjuju ekonomisti različitih škola (neoklasične, postkeynesovske, neo-austrijske, marksističke, institucionalističke i tako dalje; vidi Dow, 1996; Mair i Miller, 1991). Ekonomska struka nudi niz koncepcija ekonomije kao i niz metodoloških pristupa ekonomiji.¹

Drugačiji način da se pokuša vidjeti o čemu se radi u ekonomiji sastoji se u tome da se pita što nije ekonomsko pitanje. To znači zapravo pitati kako možemo opravdano razdijeliti društvene znanosti u discipline, tako da se svaka bavi različitim aspektima pojedinačnog i društvenog ponašanja. Ali, koliko je ekonomsko ponašanje djeljivo od drugih vrsta ponašanja? To je tema o kojoj se u literaturi o metodologiji mnogo pisalo. U sljedećem pododjeljku dajemo pregled tih problema.

5.2.2. Može li se ekonomsko ponašanje izdvojiti?

Pozivajući se jednostavno na "ciljeve", Robbins je namjerno ostavio neodređenim što bi ti ciljevi mogli uključivati; impliciralo se da bi "ciljevi" mogli biti ama baš sve. Ono što im daje ekonomsku važnost, jest oskudnost sredstava za postizanje ciljeva. To je opravdanje za ono što je postalo poznato kao ekonomski "imperijalizam", koji pokriva ne samo ekonomiju nego i druga područja koja se tradicionalno smatralo neekonomskim, kao što su obiteljski odnosi.

Taj problem područja kojim se bavi ekonomija nastao je u kasnom devetnaestom stoljeću, kada su ekonomisti razvili teoriju individualnog ekonomskog ponašanja. John Stuart Mill primijenio je princip ugode i neugode Jeremyja Benthama na ekonomiju, opisujući ekonomsko ponašanje kao ponašanje vođeno maksimiziranjem ugode i minimiziranjem neugode, to jest, maksimiziranjem koristi. Mill je maksimiziranje koristi izrijekom sveo na "poslovni" dio života, dok ju je Bentham primijenio na svekoliko ponašanje; Mill (1863 [1979]: 100) uzeo je samopoštovanje kao primjer nečega što izlazi iz tog principa.² Sjetit ćete se da je uvođenje samopoštovanja bio jedan od načina na koje se feministička/sociološka teorija kućanstva razlikovala od teorije o maksimiziranju koristi na Beckerov način u dijelu 3.2, podrazumijevajući različito shvaćanje područja koje ekonomija pokriva. "Poslovni" dio života može se razumjeti kao dio koji isključuje obitelj i odnosi se na područja kao što su poduzeća ili tržište radne snage. No, očito je da poteškoće nastaju ako "poslovni" život nije potpuno objašnjen maksimiziranjem koristi. Je li rješenje pokušati te druge čimbenike uključiti u korisnost, ili ih uzimati kao čimbenike koji "remete" ono što predviđa teorija korisnosti?

1

Za prikaz tih i drugih škola mišljenja vidjeti Mair i Miller (1991) i Snowdon, Vane i Wynarczyk (1994).

2

Mill, kao i Smith (1759) prije njega, bio je svjestan da je maksimiziranje koristi pogrešno objašnjenje ljudskog ponašanja općenito; pojedinci se mogu zavaravati o sreći koja se može dobiti iz određenih postupaka, ili mogu zaista postizati sreću putem samoporeknuća. Bihavioralnu ekonomiju razmatramo u odjeljku 9.4 dolje kao suvremeni pokušaj da se razumije ponašanje koje se ne uklapa u model racionalnog ekonomskog čovjeka.

Mill (1874: 137) je rekao da je rješenje *izdvojiti* ekonomsko ponašanje od drugih utjecaja stvaranjem apstraktnog shvaćanja o odvojitom aspektu ljudske prirode, utjelovljenoj u ekonomskom čovjeku:

Ona [politička ekonomija] ne uzima cjelinu čovjekove prirode kao nešto što se mijenja pod utjecajem društvenog položaja, niti cjelinu ponašanja čovjeka u društvu. Razmatra ga jedino kao biće koje želi posjedovati bogatstvo i koje je sposobno suditi o komparativnoj djelotvornosti sredstava za postizanje toga cilja... Time svaka druga ljudska strast ili motiv postaje čista apstrakcija, osim onih za koje se može reći da obnavljaju principe neprijateljske želje za bogatstvom, naime, odbojnost prema radu i želju za sadašnjim uživanjem u skupim željama.

Millov apstraktni ekonomski akter leži iza onoga što sada nazivamo "racionalni ekonomski čovjek", utjelovljeno u aksiomima racionalnosti. Ti aksiomi određuju da racionalni ekonomski čovjek ima preferencije koje su potpune (implicirajući potpuno poznavanje mogućnosti) i prenosive. Za formalan sustav temeljen na ekonomskom čovjeku (na primjer, za konstrukciju krivulje indiferencije preferencije moraju biti kontinuirane) potrebni su dodatni aksiomi (vidi Hargreaves-Heap, 1989: odjeljak 3.2). Walras, još jedna važna figura u razvoju koncepta racionalnog ekonomskog čovjeka, također je uvrstio pretpostavku potpunog znanja koja je uvjet za optimiziranje ponašanja kako bi se došlo do općenitog rješenja. Poput Milla, Walras je smatrao da je ekonomski čovjek fikcija i razlikovao ga je od "etičkog čovjeka" (vidi Bensusan-Butt, 1978: 129).

No, Marshall nije prihvatio (izmišljenu) podjelu ponašanja na ekonomsko i neekonomsko:

U svemu tome [ekonomisti] se bave čovjekom kakav jest: ne apstraktnim ili "ekonomskim" čovjekom, nego čovjekom od krvi i mesa... No time što ih zanimaju uglavnom oni aspekti života u kojima je djelovanje motiva tako redovito da se može predvidjeti, a procjena pokretačkih snaga može se potvrditi rezultatima, postavili su svoj rad na znanstvenu osnovu. (Marshall, 1920 [1961]: 26-7)

Marshall je, dakle, bio spreman analizirati stvarno, a ne izmišljeno ponašanje. No, obratite pozornost na to da objašnjava kako ekonomsko ponašanje smatra najredovitijim, predvidljivim aspektom ponašanja, tako da su pravilnosti koje opažamo u stvarnom ponašanju ekonomski aspekti ponašanja. To je važan argument. On implicira da se ekonomsko ponašanje može odijeliti od drugih aspekata ponašanja empirijski, ako ne drugačije. Drugo, ako se znanost bavi pravilnostima kao osnovom predviđanja, tada Marshallov argument implicira da ekonomija od svih društvenih znanosti ima najbolje izgleda da bude znanstvena. Obratite pozornost također na njegov naglasak na kriterij predviđanja.

Stoga je za način na koji se bavimo ekonomijom vrlo važno kako razumijemo ekonomsko ponašanje. Ako Mill ima pravo, tada ekonomska teorija primjenjuje logičko rasuđivanje kako bi objasnila individualno ponašanje koje uključuje fiktivno odvajanje od drugih vrsta ponašanja. Glavni metodološki problem tada je

kako primijeniti zaključke te fiktivne teorije na stvarne probleme. Glavni kriterij za dobru teoriju, prema tom mišljenju, tada je logička dosljednost; dosljednost s dokazima također je važna, ali prijeporna. Središnje mjesto *ceteris paribus* za taj pristup govori da je prostor za predviđanja možda vrlo ograničen.

Međutim, ako Marshall ima pravo, tada empirijske pravilnosti koje nalazimo određuju obuhvat ekonomije. Suglasnost s dokazima postaje presudna, a uspješno predviđanje razuman cilj. Logička dosljednost, u smislu klasične logike, manje je važna u Marshallovu sustavu zbog njegove teorije djelomične ravnoteže. Ta metoda uključuje odjeljivanje dijelova gospodarstva za analizu, pri čemu se ostatak gospodarstva uzima kao dan – metoda koja se uobičajeno primjenjuje u mikroekonomiji. Različite mikro-analize mogu biti nedosljedne u tom smislu da se tržište sira može smatrati danim u analizi tržišta ovaca, ali mogu biti endogene analizi tržišta govedine. Dosljednost u tom smislu mogla bi se postići jedino analizom opće ravnoteže. No, ta vrsta rasprave ovisi o tome što mislimo pod "dosljednošću", a to zapravo ovisi o vrsti logike koju primjenjujemo.³ To dalje razmatramo u odjeljku 8.4.

Definicija ekonomije, dakle, nužno je povezana s metodologijom ekonomije, to jest, s onim kako se ekonomija vodi i ocjenjuje. To je, pak, povezano s pitanjem što se smatra svrhom ekonomije. To se pitanje fokusiralo oko dva problema, koje sada redom razmatramo: je li svrha ekonomije objašnjavanje ili predviđanje, i treba li ona davati normativnu ili pozitivnu osnovu za savjete u pojedinim politikama.

5.3 Svrha ekonomije

5.3.1 Objašnjenje ili predviđanje?

Ako je doista slučaj da je svrha ekonomije baviti se problemima realnoga svijeta, u idealnom slučaju voljeli bismo da možemo dati objašnjenja za te probleme i predviđanja što bi se dogodilo s ili bez određenih mjera politike. No, u praksi, čini se da između objašnjenja i predviđanja može postojati kompromis. Teorije ili objašnjavaju zašto se neko gospodarstvo ili tržište razvilo onako kako se razvilo, ili predviđaju buduće vrijednosti varijabla, no rijetko oboje čine dobro. Darwinova teorija evolucije dobar je primjer teorije koja nudi dobro objašnjenje činjenice istrebljivanja vrsta, ali ne može baš dobro predvidjeti koja će vrsta biti sljedeća. Na jednoj strani, na temelju kliničkih pokusa možemo predvidjeti posljedice za zdravlje određenih lijekova, a da ne razumijemo proces kojim djeluju.

Tu smo jukstapoziciju vidjeli već u odjeljku 4.2, gdje smo razmatrali ulogu obrazovanja na tržištima radne snage. Teorija izbora dala je objašnjenje zašto se pojedinci uključuju u obrazovanje. No, većina je toga izgubljena u jednadžbi kojom se teorija provjerava i stvara osnova za predviđanja, na primjer, vjerojatnog ishoda neke politike za daljnje promicanje obrazovanja. Teško je tvrditi da je ta jednadžba objašnjenje.

3

Marshall je trajno nastojao postići dosljednost svojeg modela po cijenu jasnoće izlaganja; vidi Groenewegen (1995: 336-7).

O tom pitanju žestoko se polemiziralo nakon što je Milton Friedman (1953) objavio svoju argumentaciju tvrđnje da bi uspjeh predviđanja trebao biti glavni kriterij za izbor teorije. Friedman uzima za primjer zakon o najnižoj plaći. Važna stvar pri odlučivanju o tome treba li takav zakon poduprijeti ili ne jest što će biti predviđeni ishod – hoće li on ili neće stvoriti veliku nezaposlenost, što je suprotno željenom rezultatu podizanja najnižih prihoda. No, Friedman je dokazivao da se teorije koje dobro predviđaju gotovo po definiciji oslanjaju na apstrahiranje od zbilje; je li to apstrahiranje dobro ili ne, može se prosuditi uspjehom teorije u predviđanju. On je taj argument uputio izravno onima koji su prigovorili da su pretpostavke o ljudskom ponašanju utjelovljene u konceptu racionalnog ekonomskog čovjeka nerealistične. Ako model racionalnoga izbora dobro predviđa, onda ekonomski akteri zacijelo djeluju "kao da" su racionalni ekonomski čovjek na način određen modelom, bez obzira na to je li to u bilo kom smislu "istinito" ili ne. Ako su teorije instrumenti za predviđanje – metodološka pozicija zvana *instrumentalizam* – onda uopće ne moramo raspravljati o naravi pretpostavki (vidi Boland, 1979). Dobro predviđanje zapravo implicira dobro objašnjenje.

Friedmanov argument za instrumentalizam izazvao je buru prosvjeda – većina ekonomista prigovorila je bilo to što najviše prvenstvo daje kriteriju predviđanja ili su dovodili u pitanje jesu li predviđanje i objašnjenje zamjenjivi ili komplementarni. Mnogi su teoretičari očito smatrali da teorije trebaju imati *neki* eksplanacijski sadržaj, neovisno o predviđanju. Samuelson (1963) se zalagao za davanje prvenstva objašnjenju (shvaćenom kao deskriptivni sadržaj ili empirijska valjanost same teorije) a ne predviđanju. Njegov se pristup oslanja na uobičajenim sudovima o tome što je empirijska valjanost i, prema tome, što je najbolja teorija (vidi Boland, 1982: pogl. 9). U svakom slučaju, kako je istaknuo Caldwell (1980), sam je Friedman u praksi otišao dalje od jednostavnoga kriterija uspjeha predviđanja. On je druge nastojao uvjeriti u to da prihvate njegovu monetarnu teoriju iznošenjem objašnjenja ugrađenog u njegovu teoriju, upotrebljavajući teoriju racionalnog izbora da objasni potražnju za novcem (Friedman, 1956).

Friedmanovo shvaćanje objašnjenja proistječe iz "zakonskoga" eksplanacijskog modela,⁴ prema kojem se objašnjenje temelji na općim zakonima oblika "kad god x onda y " – na primjer, "kad god se ponuda novca poveća 10 posto, približno 18 mjeseci poslije slijedi 10-postotni rast opće razine cijena, *ceteris paribus*". Taj pristup podrazumijeva da u gospodarstvu postoje dovoljne pravilnosti koje upućuju na zakonito ponašanje. Ali ako jest tako, onda se u temelju uspješnog predviđanja doista nalaze uzročni mehanizmi koji podupiru uspješno predviđanje, a uloga je teorije baviti se tim mehanizmima. To znači da, čak i ako kao polazište uzmemo uspješno predviđanje, teorija je ipak više od instrumenta za predviđanje; ona je dobar instrument ako spoznaje prave uzroke.

Međutim, kao što svi znamo iz uvodâ u ekonometriju, korelacija ne mora podrazumijevati uzročnost. Analiza korelacije Friedmana i Schwartz (1963, 1982) između ponude novca i nominalnog prihoda prethodila je usponu monetarizma u

4

To je, u vezi s iscrpnom analizom uzročnog objašnjenja u ekonomiji, objasnio Runde (1998).

1980-ima. Negdje u to doba u tisku je objavljen članak o rezultatima istraživanja koje je pokazalo čak bolju korelaciju između učestalosti dizenterije u Škotskoj i britanske inflacije nego između rasta britanske ponude novca i britanske inflacije. Naravno, bio je to štos, jer nije bilo nikakva zamislivog objašnjenja u koje bi mogla ući dizenterija u Škotskoj.⁵ Bi li instrumentalistu trebalo biti važno postoji li zamislivo objašnjenje?

Zapravo, Friedman i Schwartz (1982: 13) prizvali su teoretsku tradiciju koja je povezivala novac i nominalne prihode kako bi objasnili svoj izbor varijabla, te objasnili kako je to "teoretski okvir kojim se vodila [njihova] ranija studija monetarne povijesti Sjedinjenih Država, ali u knjizi nije bila izrijekom spomenuta". Predstavljajući teoretskoga okvira uključilo je objašnjenje procesa realnog svijeta. Osim toga, kako je istaknuo Coddington (1979), moramo imati neki osjećaj za uzročne mehanizme čak i prije nego odlučimo koje je područje primjenjivosti teorije. Friedman je dokazivao da je kratkoročna Phillipsova krivulja relevantna za potražnju inflaciju, ali da nam treba dugoročna Phillipsova krivulja da bismo predviđali posljedice troškovne inflacije. Ali kako možemo uopće zamisliti te inflacije bez nekog prethodnog objašnjenja inflacije u jednom i u drugom slučaju?

Zapravo, postoje neke zanimljive paralele između ekonomije i medicine. Medicinski postupak nerijetko se predlaže na osnovi dobrih statističkih pokazatelja, koji se iznose kao dobro objašnjenje *da* postupak donosi željene rezultate, ali *bez* zadovoljavajućeg objašnjenja kako taj postupak doista donosi svoje rezultate. Kao laici, pod utjecajem smo medijskih izvještaja koji pokazuju statistički odnos između jedenja masne ribe i zdravlja mozga. Za instrumentalista, teorija koja dobro predviđa također je teorija koja dobro objašnjava, u smislu da "objašnjava *da*". Ali objašnjenje *kako* taj postupak funkcionira dat će uvide u moguće nusprodukte, međuovisnosti s drugim aspektima bolesnikova zdravlja i tako dalje. Slično tome, iako model zarada o kojem smo govorili u odjeljku 4.2, na primjer, može dobro predviđati, nema jamstva da model teorije izbora koji generira ograničen oblik predstavlja pravi uzročni mehanizam – postoji niz mogućih objašnjenja za korelaciju zarada s razinom obrazovanja. Postoji dobar razlog za pretpostavku da bismo predviđali bolje što bismo bolje razumjeli uzročne mehanizme. Osim toga, kada predviđanje promaši, razumijevanje uzročnih mehanizama pruža neko vodstvo u tom pogledu kako dalje razvijati teorije koje će bolje previđati.

Dakle, unatoč onome što je rekao Friedman, možda trebamo još razmisliti o realističnosti pretpostavki. Filozof Nagel (1963) istaknuo je da je Friedman zapravo bio nejasan kada je riječ o tome što razumije pod realističnosti pretpostavki. Naveo je tri moguća značenja manjka realističnosti:

- Lažnost, kao kad pretpostavljamo da je ponuda novca pod izravnim nadzorom monetarnih vlasti i to primjenjujemo na situaciju u kojoj to nije slučaj, ili da se međunarodna trgovina događa u svijetu sa samo dva dobra,
- Idealni tipovi, kao kad pretpostavljamo da su ekonomski akteri "racionalni ekonomski ljudi" ili da poduzeća djeluju na savršeno konkurentskim tržištima, te

5

Ozbiljnija kritika novijeg rada Friedmana i Schwartza može se naći u Hendry i Ericson (1991). Vidi također Hendry (1993: pogl. 1) općenitije o pitanju sumnjive korelacije.

- Pojednostavljivanje, kao kad neki agregat uzimamo kao homogen, iako sadržava neku heterogenost.

Vidimo da postoje različita značenja objašnjenja povezana s tri tipa pretpostavki koje su gore nabrojene. Lažne pretpostavke ne omogućuju bilo kakav uvid u objašnjavanje uzročnih mehanizama. Ipak, mogu se upotrebljavati u "misaonim eksperimentima" (u odsutnosti pravih eksperimenata) kako bi se izgradilo razumijevanje uzročnih mehanizama. Drugo, idealtipske pretpostavke su opravdane kao pomoć pri objašnjavanju kako funkcioniraju uzročni mehanizmi Machlup (1967) je, na primjer, upotrijebio opravdanje "kao da" kako bi dokazao da, iako poslovodstvo poduzeća doslovno ne izjednačuje MC i MR, ponaša se "kao da" to čini. Ako ne, neće maksimizirati profite i zbog tržišne discipline će propasti.⁶ (Nesretan je obrat sudbine da izraz "kao da" sada znači nešto prilično drugačije od onoga što su imali na umu Friedman i Machlup.)

Drugo je opravdanje za idealne tipove smatrati ih mjerilima. I stoga, premda su savršeno konkurentna tržišta u praksi razmjerno rijetka, analiza savršene konkurencije ipak nam služi kao korisno mjerilo za koje su stvarna tržišta aproksimacija. Naposljetku, kako ističe Nagel, teško je sjetiti se ijedne čvrste izjave koja ne sadržava neku vrstu pojednostavljenja, pa treći tip nerealističnosti možemo odbaciti – barem za sada.⁷

Riječ "objašnjenje" može se rabiti u još jednom značenju, vezano za uvjeravanje. Tako su nam uvjerljivije teorije koje dobro predviđaju i koje također mogu imati smisla s obzirom na ono što već znamo (Smith, 1983). U vrijednost monetarnih politika može nas uvjeriti filmska snimka na kojoj gospođa Thatcher čvrsto drži ruku na tiskarskom stroju, premda je ponuda novčanica zapravo od razmjerno male važnosti za ponudu novca. Ili, u vrijednosti čvrste fiskalne politike možemo se uvjeriti na temelju analogije s kućnim budžetom. No, uvjeravanje se događa i u okviru akademske ekonomije – ne radi se samo o političkim potezima. Uzmite uvjeravalačku snagu objašnjenja temeljenu na idealtipskim pretpostavkama u usporedbi s, na primjer, pojednostavljujućim pretpostavkama. Na primjer, je li objašnjenje ponašanja kućanstva uvjerljivije ako se izrazi pomoću teorije izbora ili u okviru pravilnosti uočenih u društvenom ponašanju? Ili, uzmite primjer Phillipsove krivulje. Teoretičari racionalnih očekivanja, kao i mnogi udžbenici, smatraju da je kratkoročna Phillipsova krivulja otklon od vertikalne dugoročne Phillipsove krivulje i to zbog pogrešnih očekivanja. Unatoč tome, ideja da postoji negativan odnos između rasta plaća i nezaposlenosti pokazala se izvanredno otpornom i vr-

6

Problematično je ići s argumentima "kao da" u analogiji s prirodnim znanostima. Friedmanova analogija s biljkama koje se ponašaju kao da optimiziraju pristup sunčevoj svjetlosti vrlo je različita od prvobitnog oblika te analogije u Alchiana (1950), u kojem na suncu biljke izrastu snažnije nego u sjeni (vidi Kay, 1995).

7

Međutim, za neke je pojednostavljenje po sebi prijeporno ako se u njemu pretjera. Ekonomisti u austrijskoj tradiciji bave se konceptom agregacije (vidi odjeljak 5.4.3 dolje) s obrazloženjem da se informacija pritom gubi. Općenitije, postmodernizam se temelji na mišljenju da bi se analiza trebala usredotočiti na dezagregiranu razinu, specifičnu za kontekst (vidi odjeljak 7.4).

lo je dobro prihvaćena u javnim raspravama o makroekonomskoj politici. Očito, kratkoročna Phillipsova krivulja ima uvjeravalačku snagu. Je li to zapravo dobar primjer koristi apstrakcije, da omogućuje zaključak koji se protivi uobičajenom razumijevanju o tome kako funkcioniraju tržišta? Na kojoj je razini uvjerljiva kao dobro objašnjenje onoga što doživljavamo?

U studiji o povijesti astronomije Adama Smith (1795) je iznio psihološku teoriju znanstvene djelatnosti, objašnjavajući što motivira istraživača. Zapravo, dokazivao je da uspješno predviđanje bez objašnjenja uzrokuje osjećaj čuda, ali i motivaciju da se riješi zagonetka postavljena statističkim odnosom (vidi dalje, Loasby, 1995). Znanstvenik koji je razvio novu teoriju mora uvjeriti druge znanstvenike da je prihvate; "istina" teorije nije očita sama po sebi. Povijest ekonomske misli puna je ideja koje drijemaju prije no što ih iskušaju drugi ekonomisti koje potakne njihova uvjerljivost, te nastoje u to uvjeriti druge znanstvenike. Tako je, na primjer, ideja racionalnog očekivanja da ljudi stvaraju očekivanja na temelju informacija koje imaju izrasla iz poslovnog ponašanja unutar poduzeća, a ne iz ponašanja pojedinaca (vidi Kantor, 1979). Adam Smith je također istaknuo da se publika uvjerava objašnjenjima koja se odnose na ono što je već poznato, a što se smatra poznatim ovisi o metodološkom motrištu. Tako će mnogi ekonomisti reći da je teorija temeljena na optimizirajućem ponašanju uvjerljivija nego ona koja se temelji na dinamici institucionalne promjene, na primjer, dok se drugi ekonomisti možda neće složiti.

Prema tome, vidjeli smo da samo shvaćanje objašnjenja može biti različito, ovisno o metodološkom pristupu, tako da nismo u položaju izvoditi opće zaključke o relativnim ulogama predviđanja i objašnjenja u ekonomiji. Moglo bi se reći da kreator politike određuje što se hoće od ekonomista (predviđanje ili objašnjenje). Osim toga, može se dokazivati da je na kreatoru politike da iznese vrijednosne sudove ekonomistovu predviđanju ili objašnjenju.

5.3.2 Distinkcija normativno – pozitivno

Ako je svrha ekonomije savjetovati vlade o tome kako popraviti društveno blagostanje, postavlja se pitanje uključuje li ekonomistov posao i to da kaže što bi trebalo biti (normativna izjava) ili samo što jest i što su implikacije različitih mjera (pozitivna izjava). Među ekonomistima je rašireno mišljenje da bi ekonomija trebala biti pozitivna. No, tu je prethodno pitanje je li pozitivna ekonomija doista ostvariva. Friedman (1953) je tvrdio da je kriterij prediktivnog uspjeha omogućio ekonomiji da bude pozitivna – bez obzira na to što ekonomisti mislili o cilju promicanja minimalnog životnog standarda, na primjer, ipak je bilo moguće riješiti pitanje što bi bio ishod, recimo, zakona o najnižoj plaći.

Klasična ekonomija smatrala se moralnom znanošću (primjenom filozofije morala). No, pri iznošenju parametara nove zasebne discipline, John Neville Keynes (1890: 45-54) zagovara odvajanje moralnih pitanja od pozitivnih pitanja:

Želi li ekonomija, gledana s teoretskoga stajališta, dobro napredovati, bitno je da se uklone svi drugi ekstrinzični ili preuranjeni uzroci prijepora... Upad etike u ekonomiju može samo umnožiti i perpetuirati uzroke neslaganja. Koliko

god bilo nužno suočiti se s tim pitanjima u ranoj fazi, nema razloga zašto ne bismo imali pozitivnu znanost ekonomije koja je o njima neovisna. (Keynes, 1890: 52-3)

Robbins (1932: pogl. 6) to je još jače istaknuo. On je ekonomiju usporedio s ekonomskim akterima koji prakticiraju slobodan izbor. Etički principi koje unosimo u ekonomska pitanja jesu naše preferencije na koje primjenjujemo racionalni izbor temeljen na pozitivnoj ekonomskoj teoriji.

Robbinsov argument također zahtijeva da ekonomija uspješno prepozna uzročne mehanizme relevantne za praktičan problem, neovisne o etičkim čimbenicima. Vraćamo se pitanju razdvojenosti ekonomije. Složimo li se da je sama ekonomija vrijednosno neutralna (nešto o čemu se žestoko spori), ali se služimo apstrakcijama kako bismo ekonomiju odijelili od drugih disciplina, potencijalno isključujemo relevantne uzročne mehanizme kojima se bave druge društvene znanosti i koje uključuju moralna razmatranja. Hausman (1992: 261) ističe da oni koji proširuju ekonomsku teoriju uključivanjem uvida iz drugih disciplina, čak i samo zato da ih predstave unutar okvira određenog aksiomima racionalnosti, time u ekonomiju unose i vrijednosti. Tako, primjerice, Akerlof (1982) uvodi ideju "razmjene darova" u odnose rada, naime da će radnici raditi marljivije bez naknade kao "dar" poslodavcu, iz osjećaja lojalnosti koji Akerlof određuje kao očekivanje dara zauzvrat. No, to je razlog za nedobrovoljnu nezaposlenost među budućim radnicima, isključenim iz tog uzajamnog aranžmana. Hausman ističe da ta teorija, koja očito ekonomiji donosi antropološka razmatranja, uvodi moralni argument za potporu nezaposlenima. To čak može biti motivacija za definiranje opsega ekonomije prema aksiomima racionalnosti ako je najviši cilj učiniti ekonomiju pozitivnom znanostu.⁸

No je li ekonomija, jedina među društvenim znanostima, vrijednosno neutralna? Blaug (1998) ističe važnost ukidanja koncepta vrijednosnih sudova. *Metodološki vrijednosni sudovi* određuju izbor pitanja koja se postavljaju, sredstva njihova rješavanja i načine provjere hipoteza. Nijedna znanstvena djelatnost ne može izbjeći tu vrstu vrijednosne prosudbe. No, *normativni vrijednosni sudovi* odnose se na izjave o tome je li neki tip ponašanja, ili njegove posljedice, poželjan. Distinkcija normativno – pozitivno koristi se s obzirom na drugi tip vrijednosnog prosuđivanja. No, Blaug također ističe da u ekonomiji i dalje nije jasno kako prepoznati metodološke vrijednosne sudove. Na primjer, odražavaju li aksiomi racionalnosti činjenice ljudskog ponašanja; ako ne, da li apstrakcija te vrste nužno uključuje vrijednosne sudove i postoji li implicitno moralno odobravanje ponašanja racionalnoga ekonomskog čovjeka? Drakopoulos (1991), na primjer, tvrdi da su aksiomi racionalnosti u stvari izraz hedonističke filozofije. Schumacher (1975: pogl. 4) također ističe filozofijski sadržaj standardne ekonomije stvarajući drugačiju ekonomiju za društvo gdje rad čini život smislenim (rad je maksimiziran), a naponi se ulažu u očuvanje resursa (potrošnja je minimizirana). Ako su temelji ekonomije

8

Vidi Schoemaker (1991), koji u tom pogledu također razlikuje ekonomiju od drugih društvenih znanosti.

filozofijski, onda dolazimo na pitanje "koje filozofije". To je očito važno, i ta ćemo šira pitanja razmotriti u 9. poglavlju.⁹

Hutchinson (1964: pogl. 2) smatra da vrijednosti ulaze u ekonomiju još jednim putem. On misli da teorije treba empirijski provjeriti (vidi dalje, odjeljak 6.3). Ali ako ne možemo pokazati da je jedna teorija bolja od druge, pri izboru teorije u prosudbu ulaze vrijednosni sudovi. Nadalje, ako različiti vrijednosni sudovi podupiru različite metodologije s njihovim različitim pitanjima i različitim načinima njihova rješavanja, tada je teško čak i u načelu zamisliti vrijednosti koje su iskorištenjene iz ekonomije. Stoga on vidi prostor za "ideološke predrasude" ili, manje emotivno, prisutnost vrijednosti kao dio znanstvenog procesa koji je naročito teško iskorijeniti kada provjera teorije ne može biti definitivna.

Vraćajući se na primjer u odjeljku 3.6 o međunarodnoj distribuciji zagađenja, koliko je daleka moralna osuda Summersova rješenja zbog nevoljkosti da se prihvate implikacije čvrste ekonomske logike? I koliko su njezin uzrok metodološki vrijednosni sudovi svojstveni ekonomiji blagostanja? Ekonomija blagostanja gradi se oko cilja maksimiziranja zbroja koristi pojedinaca čije su preferencije normalno predstavljene kao pohlepne i sebične. Ideja da je društveno blagostanje definirano takvom agregacijom (neovisno o pojedinačnim preferencijama) već je vrijednosni sustav. (Bilo bi moguće imati socijalnu funkciju koja privilegira siromašne, ili bogate, ili ugledne, na primjer.) Bi li imali pravo ekonomisti koji tvrde da je ekonomija blagostanja vrijednosno neutralna, ili imaju pravo prosvjednici koji tvrde da su ekonomski argumenti neodvojivi od ideologije ili vrijednosti?¹⁰

Unatoč mojim izjavama u prilog suprotnom, nipošto nije sigurno da je ekonomija pozitivna znanost, neovisna o normativnim sudovima. Ricketts i Shoemith (1992) upotrijebili su podatke ankete o mišljenjima ekonomistâ i pokušali ustanoviti koliko različite vrijednosti objašnjavaju razlike mišljenja među ekonomistima. Ustanovili su da su i normativna i pozitivna pitanja objašnjavala različite poglede, ali da je veće razilaženje postojalo o normativnim nego o pozitivnim pitanjima. No, to je tek početak. Kako priznaju autori, klasifikacija pitanja prema tome odnose li se na normativne ili pozitivne sudove nije jasna. Na primjer, pitanje je li inflacija monetarni fenomen ili nije smatralo se pozitivnim pitanjem, a treba li ponuda novca ili kamatna stopa biti cilj monetarne politike smatralo se normativnim pitanjem. No, prvo je stvar teoretske prosudbe, a drugo u velikoj mjeri stvar onoga što je praktično izvedivo. Vrijednosti su bile povezane prvenstveno sa stvarima kao što su distribucija prihoda, a ne s vrijednostima ugrađenim u pretpostavke bilo kakve teoretske analize.

Najviše što za sada možemo o tome reći jest da, kada su vrijednosti implicitne u ekonomskoj teoriji, čini se da bi pomoglo učiniti ih eksplicitnim kada se daje

9

O tom se pitanju raspravlja s obzirom na ekonomiju i religiju u Brennan i Waterman (1994) i Dean i Waterman (1999).

10

Argument da ekonomija neminovno uključuje nešto ideologije najodlučnije je zagovarao Myrdal (1955).

savjet za neku politiku. Ali ako vrijednosti ulaze na metodološkoj razini, nije ni malo lako prepoznati njih i njihove posljedice. Dodatno je pitanje ponovo postoje li vrijednosno neutralne činjenice na koje se teorija poziva. Ako ne, je li znanost uopće moguća? Tom i s njim vezanim pitanjima vratit ćemo se u 7. poglavlju, kad budemo razmatrali zbivanja u metodologiji (vidi i odjeljak 5.4 dolje).

Kad ekonomisti teže vrijednosno neutralnom teoretskom okviru, katkada se pozivaju na prirodne znanosti, a naročito fiziku, kao uzor pozitivne znanosti. Bila je to moćna vanjska sila u razvoju ekonomske metodologije koju razmatramo u sljedećem odjeljku. Vidjet ćemo da uzimanje metodologije prirodnih znanosti za temelj ekonomije ima negativne učinke za način na koji razumijevamo predmet ekonomije i način na koji ga treba analizirati.